

TRADITIILE RELIGIOASE ÎN EPOCA MODERNĂ SECULARĂ¹

Marius Liviu Ciuraru, PhD, "Al. Ioan Cuza" University of Iasi

Abstract: The public sphere has an important role in the modern social entity. Democracy, more than any other form of government, enables the participation of consistent number of actors to shape this sphere. Therefore, the form and content of the public sphere is given by a variable amount of factors, and one of the most important is religion. The aim of the study proposes a conceptualization of the role of secularization and the religious tradition in modern secular era.

Keywords: *secularism, tradition, religion, modernity, society.*

Fenomenologia secularizării

Democrația reprezintă sistemul politic care permite în maniera cea mai amplă actorilor săi participarea la conturarea sferei publice,² centrul de greutate al acestei forme de guvernământ. Conform lui Rawls, această sferă este definită în societățile democratice de întrebările politice fundamentale, persoanele politice, conținutul concepțiilor politice și aplicabilitatea lor, și criteriul reciprocității.³ Raporturile dintre sfera publică și tradiția religioasă în modernitate este supusă unei schimbări radicale, realitate ce ar putea conduce la apariția unei așa numite ultra modernități.⁴ Aceasta din urmă poate fi considerată ca fiind un proces de demitologizarea a modernității. Astfel, rolul tradițiilor religioase în spațiul public este despuiat de conținutul lor sacru și dogmatic, și expus juridicizării în manifestările sale publice. Totuși, religia rămâne o componentă primară a spațiului public național și european deoarece fenomenologia sa este și una comunitară,⁵ chiar dacă modernitatea o interpretează ca fiind o opțiune individuală, personală și privată. Cum pot coexista cele două perspective? Sarcina definirii unui model de coabitare revine societății democratice. O asemenea paradigmă este conturată, potrivit lui Weiler,⁶ în *Preambulul* constituției Poloniei, deoarece această invocă reprezentanții ambelor perspective.

Religia nu poate fi redusă la un oponent al modernității politice, ea fiind un tezaur de resurse simbolice ce nu aparține în totalitate politicii. Diversitatea tradițiilor religioase într-o Europa unită poate juca un rol și mai mare în sfera publică, în măsura în care confesiunile sunt recunoscute ca parteneri în punerea în practică ale anumitor politici publice.

¹ Această lucrare a fost finanțată din contractul POSDRU/159/1.5/S/140863, proiect strategic ID 140863 (2014), cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013.

² Rațiunea sa este publică în trei moduri: ca rațiunea a cetățenilor liberi și egali, obiectul său este binele public, natura și conținutul ei sunt exprimate printr-un raționament public. Cfr RAWLS J., *Ideea de rațiune publică reconsiderată*, în Ungureanu C., *Religia în democrație*, Iași 2011, 27.

³ Ibidem, 27.

⁴ Cfr WILLIAME J.-P., *Europe et religions. Les enjeux de XXI siècle*, Paris 2004, 11ss.

⁵ PATAPIEVICI H. R., *Despre politică, religie și naționalism*, Idei în dialog 10/13 (octombrie 2005): *O veritabilă religie, chiar dacă este exercitată numai privat, nu poate fi doar privată.*

⁶ Cfr WEILER J. H. H., *Un Europa Cristiana – un saggio esplorativo*, Milano 2003.

Subsidiaritatea este o forma de parteneriat public, iar acesta nu poate nega rolul tradițiilor și acțiunilor religioase.

Orice persoană își concepe existența în sfera unei forme morale sau a unei ideologii spirituale care-i conferă forța inspiratoare și motivațională. Fiecare individ trăiește în conformitate cu o concepție proprie asupra prosperității umane conturată de interogațiile fundamentale ale rațiunii: ce este o viață realizată? Ce face viața demnă a fi trăită? Răspunsurile la acest gen de întrebări au avut ca sursă tradițiile religioase până la timpurile secularizate. Totuși, astăzi secularizarea nu trebuie văzută ca o negarea a divinului, ci ca pe o perioadă în care sunt cercetate documentele identității sale. Secularizarea conform opiniei lui Taylor⁷ are trei semnificații: circumscrierea credinței în sfera individualității, o practică religioasă lipsită de vitalitate și posibilitatea asumării sau respingerii unei credințe religioase.⁸ Ultima interpretare a fenomenologiei religioase poate fi considerată cea mai pregnantă manifestare a procesului secularizator modern. Cauzele acestei *deviații intelectuale* au fost determinate de schimbările conceptuale din interiorul grupurilor elitiste și hermeneutica reformei protestante, ce au născut o viziune antropocentrică a ordinii morale bazată pe disciplină și beneficiu reciproc.

Transformarea epocii moderne și contemporane este definită ca fiind etapa în care se desfășoară dezvrăjirea lumii.⁹ Ordinea morală modernă are ca sursă teoriile dreptului natural din secolul al XII-lea.¹⁰ Ideea fundamentală a acestei paradigme este respectul și serviciul reciproc al indivizilor ce alcătuiesc societatea. Construcția ideatică a acestei societăți nu e pur umană, ea fiind, totuși, și o formă a planului divin. Taylor identifică trei caracteristici principale ale acestei societăți: societatea politică e un instrument pentru a asigura calitatea vieții indivizilor; societatea politică permite indivizilor să-și facă servicii ce le garantează siguranța și liberul schimb, fapt pentru care nicio formă instituțională nu trebuie considerată bună a priori; finalitatea societății politice este fixată în termenii drepturilor individuale, fundamentală fiind libertatea.

Această viziune a ordinii morale a produs o profundă transformare a imaginarului social.¹¹ Dimensiunile care au suferit transformări sunt: economia, sfera publică și suveranitatea populară. Sfera publică se definește ca un spațiu comunitar în care membrii societății se întâlnesc, cu precădere prin intermediul mass media, pentru a discuta chestiuni de interes comun și pentru a reuși să-și formeze o opinie comună asupra unei probleme. Așadar, sfera publică este locul care implică toți indivizii comunității și unde societatea poate elabora o perspectivă împărtășită asupra problemelor importante. Datorită caracterului reflexiv și critic, opinia publică a dobândit un caracter normativ pentru deciziile politice. Această relație

⁷ Cfr TAYLOR C., *The Secular Age*, Cambridge 2007.

⁸ În Grecia antică individul lipsit de o credință într-o formă divină era alungat din cetate, fiind considerat un pericol public cu precădere pentru educația celor tineri. Cfr. ADĂMUȚ A., *Fenomenologia celuiilalt*, București 2011, 152-153.

⁹ Cfr GAUCHET M., *Ieșirea din religie*, București 2006.

¹⁰ Cfr GROZIO U., *Il diritto della guerra e della pace. Prolegomeni e Libro primo*, Padova 2010; PUFENDORF VON S., *Of the Law of Nature and Nations: Eight Books*, New York 2008; LOCKE J., *Questions Concerning the Law of Nature*, Ithaca 1990.

¹¹ Prin imaginar colectiv se înțelege corolarul care face posibile practici comune într-un context de recunoscut și împărtășit.

de dependență dintre guvern și sfera publică apare din ce în ce mai mult ca fiind o trăsătură fundamentală a societății libere.

Afirmarea suveranității populare a contribuit la nașterea societății moderne prin exercițiul cetățeniei. Popoarele au devenit conștiente că pot să-și revendice o personalitate și să acționeze împreună pentru emanciparea de sub orice ordine politică precedentă. Acest orizont a inaugurat configurarea unei societăți orizontale, unde fiecăruia îi este permis accesul la instituții. Destituirea formelor mediatore le-a redus importanța efectivă, fapt care a determinat consolidarea consistenței conștiinței individului.

Modernitatea nu înseamnă altceva decât *ieșirea din religie*¹² adică abandonarea unui model în care religia era structurantă. Noul rol pe care religia îl are în cadrul societăților moderne nu este circumscris de concepte, precum laicizare sau secularizare. Pentru același autor, primul termen ar descrie evoluția relației dintre Biserica catolică și stat, iar cel de al doilea rolul pe care Biserica l-a jucat și-l joacă în tarile protestante în sfera publică.¹³ Interpretându-l pe Gauchet, Manent consideră că separația dintre Biserică și stat este marca democrației moderne,¹⁴ considerând că *istoria europeană gravitează în jurul relației complicate, deseori conflictuală, dintre instanța politică și cea religioasă*.¹⁵ Punctul culminant al separării dintre cele două entități este reprezentat de *Conciliul Vatican al II-lea*, când religia începe să se lase absorbită de democrație și încetează să mai fie instituția unui adevăr obiectiv căruia credincioșii trebuiau să se supună.

Rolul religiei se consideră a fi fost diminuat de viziunea rațională asupra lumii.¹⁶ Durkheim credea că religia nu este doar un sistem de credințe și idei, ci și un sistem de acțiune care implică anumite ritualuri simbolice, ce au funcția de păstrare a coeziunii sociale. Odată cu apariția societăților industriale diferite persoane sau organizații acționează în domenii în care acționa tradițional Biserica, precum sănătatea, educația sau politica. Atât Weber, cât și Durkheim și au construit axiomele despre secularizare, ce determinau ca punct final dispariția religiei din spațiul public, pe cerere și ofertă. Această dispariție a fost vestită și de Mills: *sacru va dispărea peste tot, cu excepția domeniului privat*.¹⁷ O reinterpretare a rolului secularizării au realizat-o Inglehart și Norris. Potrivit acestora, ca urmare a studiului datelor statistice, persoanele care trăiesc în medii vulnerabile pun accent pe valorile religioase, spre deosebire de societățile cu grad elevat de siguranță unde aceste valori nu sunt favorizate. Și cum, societățile precare sunt mult mai numeroase, se poate concluziona că numărul persoanelor ce își asumă tradițiile religioase azi sunt mai numeroase.¹⁸

Secularizarea ca fenomen autonom în spațiul politic sau social a fost conturată și de alte teorii. Thomas Luckman a considerat secularizare ca fiind o consecință a unor schimbări sociale ample și nu ca un declin al sentimentului religios. Independent de secol, există o

¹² Cfr GAUCHET M., *op. cit.*, 5ss.

¹³ Cfr Ibidem, 11-12.

¹⁴ Manent P. identifică șase separații: cea a profesiilor, a puterilor, a Bisericii de stat, a societății civile de stat, cea dintre reprezentant și reprezentat, și cea dintre știință și valori. Cfr Idem, *O filosofie politică pentru cetățean*, București 2003, 36.

¹⁵ Cfr Ibidem, p. 25.

¹⁶ Cfr WEBER M., *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, București 1993.

¹⁷ MILLS WRIGHT, *The Sociological Imagination*, Oxford 1959, 33.

¹⁸ Cfr INGHEHART R. – NORRIS PIPPA, *Sacred and Secular. Religion and Politics Worldwide*, New York 2004, 3.

religie invizibilă, având ca sursă zona privată, fundamentată pe trăiri umane obiective.¹⁹ Pentru B. Wilson religia, alături de finalitatea mântuitoare pentru care aceasta va exista deoarece nici un sistem socio-politic nu poate satisface pe deplin exigențele umane, are numeroase alte funcții, care însă sub presiunea modernității dispar. Astfel religia nu mai este un factor de integrare socială a comunităților, fapt cauzat de emigrările enorme cantitativ, iar puterea sau justiția se auto-legitimează, fără influența concepției tradiției religioase. Secularizarea reprezintă un fenomen evolutiv ce constă în raționalizarea progresivă a unor dimensiuni ale vieții.²⁰

Berger P. A considerat că secularizarea constă în sustragerea unor părți sociale de sub autoritatea simbolurilor religioase. Subiectivitatea secularizării este dată de retragerea autorității sale în sfera individuală, iar obiectivitatea sa constă în de diminuarea radicalizării identităților tradițiilor religioase.²¹

Diminuarea cantitativă a participării la practicile religioase publice a fost argumentul pentru care Acquaviva a considerat secularizarea ca fiind o pierdere a semnificațiilor sacre din sfera publică, nu însă și din spațiul personal.²²

Sfera publică modernă și tradițiile religioase

Relația dintre tradițiile religioase și stat îmbracă azi o formă cvasi uniformă. Ferrari²³ identifică următoarele trăsături ale acestui *pattern*: neutralitatea statului în ce privește religiozitatea individuală, liberalismul activităților publice ale instituțiilor religioase și jurisdicția laică asupra religiosului. Acest model poate fi identificat nu doar în cultura politică și juridică a Occidentului, ci și la nivel național sau supranațional, cum ar fi *Convenția Drepturilor Omului*.

Indiferent de definiția conferită Uniunii Europene, conturarea unei paradigme care să ia în calcul identitățile naționale, regionale, religioase și lingvistice e imposibilă tocmai din cauza pluralitatea religioase și a respectului alterității. Un asemenea *pattern* ar trebui să definească un set de valori ce ar putea fi asumate de fiecare tradiție. O încercare instituțională a reprezentat-o art. 2 din *Tratatul de instituire a unei Constituții pentru Europa*, care enumera următoarele valori: demnitatea umană, libertatea, democrația, egalitatea, statul de drept. ... *aceste valori sunt comune statelor membre într-o societate caracterizată de pluralism, tolerantă, justiție și nediscriminare*. Articolul plasează valori universale, specifice oricărei tradiții religioase, în spațiul național. Enunțarea acestor valori ar fi însemnat asumarea originii lor creștine.²⁴

¹⁹ Cfr LUCKMANN TH., *The Invisible Religion*, London 1967.

²⁰ Cfr WILSON B. R., *Religion in Secular Society. A Sociological Comment*, London 1966.

²¹ Cfr BERGER P., *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*, New York 1967.

²² Cfr ACQUAVIVA S., *L'Eclisi del sacro nella civiltà industriale. Dissacrazione e secolarizzazione nella società industriale e postindustriale*, Milano 1991.

²³ Cfr FERRARI S., *The New Wine and the Old Cask: Tolerance, Religion, and the Law in Contemporary Europe*, in Sajo Andras - Avineri Shlomo (eds.), *The Law of Religious Identity: Models for Post-Communism*, The Hague 1999, 2-3.

²⁴ Habermas consideră că substantivul german *Toleranz* a fost împrumutat din latină și franceză în secolul al XVI-lea, într-o perioadă a războaielor religioase. În secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, toleranța dobândește și o conotație juridică. Cfr HABERMAS J., *Intolerance and Discrimination*, vol. I, no. 1, 2003, 2-12.

Europa secolului al XX-lea a fost definită profund atât de construcția instituției europene începând cu 1957, cât și de conturarea a două blocuri ideologice. După prăbușirea sistemului comunist s-au resimțit efectele schismei din 1054 pe care politica nu le poate ignora. Blocul valorilor comune trebuie să țină cont și de apartenența confesională, deoarece aceasta mai constituie un reper în identitatea personală. Intrarea statelor ortodoxe în Uniunea Europeană, a dus la apariția unor soluții de conjunctură pentru depășirea disonanțelor confesionale. Astfel, s-a pus accentul pe primul mileniu creștin lipsit de identități instituționale, iar Ioan Paul al II-lea în enciclica *Slavorum apostoli* sublinia calitatea de proctor ai Europei nu doar pe sfântul Benedict, ci și pe sfinții Ciril și Metodiu.²⁵ Mai mult, sublinierea importanței acestei moșteniri creștine, nu neagă rolul avut de renaștere, reformă sau iluminism. Poate că aceasta este rațiunea pentru care *Preambulul* Tratatului a rămas neutru și a fost cruțat de implementarea unor termeni precum moștenire creștină, renaștere, reformă sau iluminism.

În construcția europeană ecumenismul creștin a jucat un rol important. Tradițiile religioase au reprezentat un factor favorabil integrării europene, iar instituțiile UE au facilitat o apropiere a celor dintâi. Europa de astăzi nu poate fi identificată cu creștinismul și din acest considerent sociologic devine importantă și moștenirea non creștină a bătrânului continent; de exemplu, trebuie asumată tradiția musulmană și procesul de *europenizare a Islamului*,²⁶ pentru o prezentă mai activă în comunitățile în care viețuiesc.

Articolul 152 a Tratatului de instituire a unei constituții pentru Europa referitor la dialogul cu religii prevede că acesta trebuie să fie *deschis, transparent și constant*, însă tradițiile religioase nu beneficiază de un statut consultativ, astfel că comunitățile religioase își manifestă prezența fie prin proprii membri implicați în structuri, fie prin vari instituții gen *Oficiul Catolic de Informare și Inițiativă pentru Europa*. Începând cu ultima decadă a secolului trecut dialogul cu principalele tradiții religioase a fost promovat de președinții Comisiei Europene. În 1989 a fost fondată Celula de Prospectivă, un serviciu aflat sub coordonarea președintelui și a cărui comisar șef avea ca scop informarea Bisericilor cu privire la vari aspecte ale integrării europene. O altă perspectivă a conturat-o J. Delors printr-un discurs din 14 aprilie 1992 ținut în fața reprezentanților bisericilor, afirmând că *dacă în cursul următorilor ani, nu vom reuși să dăm un suflet pentru Europa, să îi dăm o spiritualitate și un sens, nu vom putea face unificarea*. Această poziție a devenit ulterior fundamentul asociației *Un suflet pentru Europa* ce promovează legăturile cu instituțiile europene și un forum de discuții inter confesional într-un spirit de toleranță, deschidere și respect reciproc. În cadrul asociației sunt integrate COMECE, Comisia Biserica și societate a Conferinței Bisericilor Europene, Conferința Rabinilor Europeni, Federația Umanistă Europeană, Consiliul Musulman de Cooperare în Europa și Biroul Patriarhiei Ecumenice pe lângă UE. Orice filosofie sau religie reprezentată instituțional poate deveni membru al asociației.

Romano Prodi a transformat *Celula de Prospectivă* în *Grupul Consilierilor Politici* cu scopul de a avea în timp real expertize independente și avizate asupra implicațiilor religioase

²⁵ Pentru rolul celor două tradiții religioase în Europa și funcția de înnoire spirituală vezi SHONBRUN C. Von, *Oamenii, Biserica, țara. Creștinismul ca provocare socială*, București 2000.

²⁶ WILLAME J.-P., *op. cit.*, 40.

ale activităților politice ale UE. *GOPA* este alcătuită din reprezentante diplomatice, asociații ecumenice și de convingeri. Grupurile de lucru sunt organizate pe următoarele domenii: economie, știință, societate, afaceri externe și dialogul cu religiile, Bisericele și organizațiile umaniste.

Atribuțiile organizațiilor religioase reprezentante pe lângă instituțiile UE au următoarele atribuții: promovarea dialogului între credința și politică, participarea la procesul de definire și punere în aplicare a politicilor UE și informarea comunităților religioase asupra situației UE.²⁷ Scopul acestor organizații nu este singular, apărarea intereselor bisericilor, ci și implicarea ideatică în dezbaterile politice. Astfel, începând cu dezbaterile despre instituirea unei Constituții pentru Europa din anul 2002, principalele confesiuni religioase au creat un spațiu de dialog informal cu instituțiile europene.²⁸

Activitatea de lobby a tradițiilor religioase

Cea dintâi instituție care a încercat să unească bisericile la nivel european a fost *Conferința Bisericilor Europene*. Reunea sub egida sa tradiția anglicană, ortodoxă și protestantă. A fost fondată la Nyborg în 1959. Obiectivele sale erau: eliminarea discriminărilor religioase, recunoașterea drepturilor fundamentale, egalitatea între credincioși și necredincioși, cultivarea dialogului interreligios. Unul dintre documentele pregnante ale instituției apare în 2004, numit *Relația Uniunii Europene cu Turcia*. Integrarea Turciei este văzută ca un proces al cărui scop este armonizarea valorilor UE și Turciei.

Consiliul Conferințelor Episcopale din Europa a fost constituit pentru reprezentarea tradiției romano catolice, care nu făcea parte din *CBE*. În 1972 cele două formează un comitet mixt care organizează regulat întâlniri ecumenice. Prima întâlnire organizată a tuturor cultelor creștine a avut loc în 1978. Întâlnirea ecumenică din 1997 în Graz pe tema *Reconcilierea – darul lui Dumnezeu și izvor de viață nouă* a angajat Bisericele elaborarea unei declarații privitoare la drepturile omului și a proceselor democratice, interzicerea oricărei forme de violență, înlăturarea oricărei forme de discriminare și sprijin pentru drepturi egale pentru bărbați și femei. Întâlnirea de la Strasbourg din 2001 a generat documentul *Charta Oecumenica. Linii directe în vederea unei colaborări crescând între Biserică și Europa*. Documentul nu avea un caracter dogmatic sau legislativ, el descria sarcini ecumenice primare cu un set de directive și obligații derivate. Charta are 12 capitole care subliniază unitatea de credință a Bisericilor europene datorată crezului de la Niceea și pe fundamentul căreia Bisericele trebuie să se angajeze să contribuie la unitatea vizibilă a Bisericii lui Isus Cristos.²⁹ Mai mult, Bisericele se angajau să evite concurența, să promoveze cooperarea ecumenică în educația creștină, să apere drepturile minorităților, să excludă orice formă de naționalism și de diminuare decalajele dintre Vest și Est. În ultima parte a documentului se face un îndemn la intensificarea relațiilor dintre creștini și musulmani, pentru înlăturarea prejudecăților.

²⁷ Cfr TREATOR N., *Dieu et l'Europe, un heritage fondateur. Liberte religieuse et liberte politique dans les traites fondateur de la nouvelle Europe*, Colloque au Parlement Europeen, Bruxelles, 3 aprilie 2003.

²⁸ Au fost organizate seminarii cu teme de actualitate. Mai mult, au fost înaintate președintelui Romano Prodi următoarele două propuneri: constituirea unui dialog structurat și înființarea unui birou de legătura în cadrul serviciilor europene care să faciliteze consultarea comunităților religioase asupra legislației și politicilor europene.

²⁹ Cfr textul Chartei la www.cec-kek.org.

Comisia Episcopatelor din Comunitatea Europeană reprezintă rezultatul discuțiilor cu privire la crearea unui instrument de legătură între Conferințele Episcopale Romano - Catolice și Comunitatea Europeană. A fost înființată în 1980 și a fost precedată de Serviciul Catolic European de Informare Pastorală. Scopurile acestei comisii sunt: analiza procesului politic al UE, informarea Bisericii catolice cu privire la politicile și legislația Uniunii, stimularea reflecției asupra provocărilor care stau la fața unei Europe unite.³⁰ Astfel, în septembrie 2002 COMECE a remis președintelui Convenției Europene un document cu propuneri legate de referințele religioase în Tratatul de instituire a unei Constituții pentru Europa. Propunerile integrate în Convenția Europeană pentru Viitorul Europei au fost: UE recunoaște și respectă dreptul Bisericilor de a se organiza liber în concordanță cu dreptul național și propriile convingeri și validează identitatea specifică și contribuția la viața publică a tradițiilor religioase și menține un dialog cu acestea.

Dintre variile acțiuni ale COMECE se evidențiază poziția manifestată cu ocazia alegerilor din 2004 pentru Parlamentul european. Documentul *O ocazie unică pentru ca valorile noastre să devină realitate* îndemna cetățenii europeni să se prezinte la vot și să aleagă ca reprezentanți pe cei care acordă respect vieții, protejează mediul și binele comun, unitatea în diversitate și dialogul cu tradițiile religioase europene.

Înainte de summitul Consiliului European din 2005, aceeași instituție a elaborat documentul numit *Întărirea modelului social european* cu scopul reiterării obiectivelor Strategiei de la Lisabona. În acest sens una dintre propuneri sublinia rolul științei pentru o mai bună calitate a vieții, dar în contextul unei cercetări interdisciplinare care să susțină demnitatea persoanei umane. Dovada recunoașterii activității acestei instituții a venit din întâlnirea pe care Jean Claude Juncker, președintele Comisiei Europe, a avut cu reprezentanții COMECE în mai 2005. *Hic et nunc*, s-a pledat pentru menținerea unei culturii a ospitalității în contextul fenomenului amplu al migrației și pentru integrarea Turciei în UE.

Reprezentanța Bisericii Evanghelice din Germania la Bruxelles este o formă de organizare a unei comunități formate din 24 de Biserici Reformate, Luterane și Unitariene din Germania. Acesta și-a deschis sediul în 1990 și are o misiune diplomatică și un mandat pastoral. A avut numeroase luări de poziții comune cu COMECE. Spre deosebire de alte reprezentanțe, aceasta se remarcă printr-o raportare mult mai pragmatică vis-a-vis de instituțiile unui stat membru al UE.

Reprezentanțele Bisericilor Ortodoxe la Bruxelles au ca scop promovarea intereselor ortodoxe pe lângă instituțiile europene. Prima reprezentanță a Patriarhiei Ecumenice a apărut în 1995 și a militat pentru crearea unei comisii europene a Bisericilor ortodoxe din Europa, după modelul utilizat de Biserica catolică. În 1998 a fost întemeiată reprezentanța Bisericii Ortodoxe a Greciei, iar în 2002 a Rusiei. Reprezentanța Greciei a militat activ pentru recunoașterea rădăcinilor creștine ale Europei.

Bisericile Ortodoxă Română și Bulgară nu au reprezentanțe permanente pe lângă instituțiile europene.

Activitatea de lobby a Bisericilor la nivel european a fost făcută sistematic de *Conferința Bisericilor Europene* și de *Consiliul Conferințelor Episcopale din Europa*.

³⁰ Cfr www.comece.org.

Celelalte organizațiile religioase ce își au sediul în Bruxelles desfășoară o activitate de lobby pe lângă instituțiile UE fără a avea un statut bine definit, ele nefiind amintite printre grupurile de interese.³¹ Misiunea lor constă în încercarea continuă de a face ca pozițiilor lor să fie luate în calcul în elaborarea politicilor comune și divulgarea ideilor asumate de UE. Prin prevederile *Tratatului* activitatea de lobby a bisericilor iese din sfera informală și dobândește un caracter obligatoriu.

În concluzie se poate considera că rolul tradițiilor religioase în contextul european contemporan este supusă unor provocări care au ca exigență redefinirea constantă a propriei identități în sfera publică europeană.

³¹ Cfr COMAN R., *România și integrarea europeană*, Iași 2005, 155ss.